

МАЦЮК МИКОЛА МИКОЛАЙОВИЧ

курсант 214 н. гр. факультету забезпечення
державної безпеки Київського інституту
Національної гвардії України

Науковий керівник:

ДРУЧЕК ОЛЕНА ВАСИЛІВНА

к.ю.н., доцент, професор кафедри правового
забезпечення та правоохоронної діяльності
факультету забезпечення державної безпеки
Київського інституту Національної гвардії
України

ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК ІНСТИТУТІВ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Державна безпека завжди була одним із ключових елементів державотворення. Від княжої доби до сучасності українська держава формувала інститути, які забезпечували захист суспільства, влади та територіальної цілісності. Сучасне розуміння безпеки ґрунтується як на історичних традиціях, так і на новітніх правових та інституційних реформах, закріплених у Конституції України [6] та спеціальних законах [7; 8; 9].

У Київській Русі основними органами забезпечення порядку і безпеки були княжа дружина, варта та військові структури, підпорядковані князю. «Руська правда» визначала злочини проти державної влади та порядок покарання [1, с. 45–47]. Як зазначає О. Ярмиш, у цей період безпекові інститути не були відокремлені від влади, а ототожнювалися з особою правителя [2, с. 28]. Галицько-Волинська держава продовжила зазначену традицію, однак, удосконалила військово-адміністративну структуру для охорони кордонів.

Литовські статuti (1529, 1566, 1588 р.р.) закріплювали норми щодо злочинів проти держави, діяльність воєводських і замкових судів [1, с. 103]. Військово-адміністративні органи у період Литовсько-Руської та Польсько-Литовської держави одночасно виконували функції управління та безпеки. Як підкреслює І. Бойко, це зміцнювало державний апарат, але робило його інструментом шляхетської еліти [1, с. 110]. Безпека розумілася не як захист суспільства, а як підтримка влади.

У часи Козаччини, в межах Запорізької Січі, було вироблено особливу систему, де безпека була справою всієї громади. Військова рада мала широкі повноваження, а кошовий отаман забезпечував порядок і оборону [2, с. 157]. Водночас, надмірна воєнізація суспільного життя призводила до того, що навіть цивільні конфлікти вирішувалися військовими методами [1, с. 215]. Це стало національною традицією – розглядати безпеку, здебільшого, крізь призму військової сили.

У період визвольних змагань 1917–1921 р.р. уряди УНР і ЗУНР створили Державну варту та Вільне козацтво для забезпечення правопорядку й захисту влади. Конституція УНР 1918 р. визначала безпеку як функцію держави [1, с. 321]. Однак, відсутність єдиного керівництва і політична нестабільність унеможливили повноцінне функціонування цих інститутів [2, с. 248]. Це ще раз продемонструвало залежність ефективності безпекових структур від державної стабільності.

У радянський період органи ВЧК–НКВС–КДБ стали складовою централізованої репресивної системи. Вони були спрямовані не стільки на захист від зовнішніх загроз, скільки на контроль над населенням [3, с. 75]. Така модель гарантувала політичну стабільність, але підривала довіру суспільства й позбавляла інститути безпеки легітимності. Цей спадок значно ускладнив реформування незалежної України.

Після здобуття Україною незалежності правові засади сектору безпеки було закріплено у національному законодавстві. Зокрема, у ст. 17 Конституції України [6], яка визначає Збройні Сили основним інструментом оборони, Законі «Про Службу безпеки України» [7], Законі «Про Національну гвардію України» [8]. СБУ стала головним органом спеціального призначення [5, с. 56].

Важливим зовнішньополітичним фактором у контексті розбудови військової організації України став Будапештський меморандум 1994 р., що мав на меті забезпечити гарантії безпеки після відмови України від ядерної зброї. Однак, як показав подальший розвиток, ці гарантії не спрацювали, що актуалізувало потребу у власних сильних інститутах.

Після 2014 р. сектор безпеки зазнав докорінних змін. Як підкреслює Г. Ситник, реформи були спрямовані на відхід від радянської моделі та наближення до стандартів НАТО [4, с. 144]. Водночас, частина змін носила декларативний характер, а проблема надмірної централізації залишалася [4, с. 152]. Стратегія національної безпеки України (2020) [11] і Стратегія воєнної безпеки України (2021) [10] визначили пріоритет протидії зовнішній агресії та розвиток сил оборони.

Сьогодні особливої ваги набуває довіра суспільства до інститутів безпеки. Як наголошує В. Горбулін, перемога у сучасній війні залежить не лише від зброї, а й від ефективності інституцій, які забезпечують стійкість держави [3, с. 178]. Отже, сила держави вимірюється не тільки кількістю військ, а й якістю правових механізмів та суспільної підтримки.

Таким чином, формування інститутів державної безпеки в Україні пройшло складний шлях. У різні епохи їхня діяльність коливалася між двома полюсами – захистом держави як влади і захистом держави як суспільства. Сучасна модель намагається поєднати силу, право і демократичний контроль, проте досі зберігає вплив радянської спадщини. Головним викликом залишається створення інститутів, які не лише оборонятимуть країну, а й матимуть довіру громадян, що забезпечить їхню реальну ефективність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бойко І. Й. Історія держави і права України. Львів : Світ, 2010. 540 с.
2. Ярмиш О. Н. Органи охорони правопорядку в історії України. Харків: Право, 2006. 368 с.
3. Горбулін В. П. (ред.). *Світова гібридна війна: український фронт* : колект. монографія. Київ : НІСД, 2017. 494 с.
4. Ситник Г. П., Орел М. Г. Національна безпека в контексті європейської інтеграції України. Київ : МАУП, 2021. 312 с.
5. *Служба безпеки України: історія і сучасність*. Київ: Вид-во СБУ, 2007. 320 с.
6. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
7. Закон України «Про Службу безпеки України» від 25.03.1992 р. № 2229-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 382.
8. Закон України «Про Національну гвардію України» від 13.03.2014 р. № 876-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 17. Ст. 594.
9. Закон України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» від 19.06.2003 р. № 975-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 46. Ст. 366.
10. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України» від 25.03.2021 р. № 121/2021.
11. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» від 14.09.2020 р. № 392/2020.